

MAXIM RUST

„New Eastern Europe”, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego
ORCID: 0000-0002-5388-2137
maxrust@gmail.com

Poradziecka oligarchizacja Ukrainy i Białorusi: procesy, mechanizmy, perspektywy

The post-Soviet oligarchisation of Ukraine and
Belarus: processes, mechanisms, perspectives

Słowa kluczowe:

Białoruś, Ukraina,
oligarchia, transformacja,
elity polityczne, system
oligarchiczny

Keywords:

Belarus, Ukraine,
oligarchy, transformation,
political elite, oligarchic
system

The post-Soviet oligarchisation of Ukraine and Belarus: processes, mechanisms, perspectives

In Eastern European countries, the issue of the oligarchisation of the political system is one of the most important factors influencing the process of systemic transformation. In Ukraine, the phenomenon of oligarchisation took on the classic post-Soviet form of influencing the political elite. In Belarus, its importance is smaller and of a different character. When analysing the dynamics of the socio-political development of both republics after 1991, the vision of Ukraine without oligarchs, or inversely – Belarus with the established oligarchic system is not so obvious. The main goal of this article is to compare and evaluate the reforms and socio-political changes in Belarus and Ukraine in the context of the role played by the oligarchisation of these countries.

Na początku XX w. wybitny niemiecki socjolog Robert Michels sformułował tzw. żelazne prawo oligarchii. Uważał, że mówiąc o jakiegokolwiek strukturze czy organizacji społecznej, każdorazowo myślimy o oligarchii¹. Parafrazując Michelsa, można stwierdzić, że zarówno w debacie publicznej, jak i naukowej często utożsamia się z oligarchią Ukrainę². Oligarchowie stali się nieodłączną częścią najnowszej historii politycznej Ukrainy, z kolei o Białorusi w kontekście oligarchizacji systemu pisze się stosunkowo rzadko. Państwo to nie jest wolne od zjawiska oligarchizacji, choć jego specyfika różni się od tego, z czym spotykamy się w Rosji i na Ukrainie.

Warto postawić sobie pytania dotyczące uwarunkowań systemu oligarchicznego na Białorusi i Ukrainie. Celem niniejszego artykułu jest porównanie i ocena reform oraz społeczno-politycznych zmian na Białorusi i Ukrainie w kontekście oligarchizacji systemu społeczno-politycznego. Porównanie właśnie tych dwóch państw podyktowane zostało zarówno podobnymi warunkami wyjściowymi do rozwoju systemu oligarchicznego po rozpadzie ZSRR, jak i faktem, że oligarchizacja miała w nich diametralnie różne skutki dla przebiegu transformacji ustrojowej. Szczególnie istotnym dla autora zagadnieniem jest rola oligarchizacji każdego z tych systemów w kształtowaniu relacji z Federacją Rosyjską. Oligarchizacja Ukrainy to zjawisko stosunkowo dobrze zbadane i opisane (zarówno przez badaczy ukraińskich, jak i zagranicznych), a kolejne prace na ten temat pojawiają się regularnie. Studiów dotyczących oligarchii białoruskiej jest natomiast bardzo niewiele – najczęściej znajdziemy teksty fragmentaryczne i nieujmujące zjawiska kompleksowo. Głównym celem badawczym jest tutaj wskazanie, w jakim wymiarze proces oligarchizacji w obu państwach bazował na założeniach koncepcji poliarchii i neopryncypatów.

Ramy czasowe przyjęte w niniejszym artykule obejmują okres od proklamacji niepodległości obu republik w 1991 r. do ostatnich wyborów

- 1 R. Michels, *Political parties. A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*, Batoche Books, Kitchener Ontario 2001, s. 224–227. Oryginalne rozważania autora: tenże, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, Leipzig 1911.
- 2 Zob.: T. Kuzio, *Ukraine. Democratization, corruption and the new Russian imperialism*, Santa Barbara 2015; S. Matuszak, *Demokracja oligarchiczna. Wpływ grup biznesowych na ukraińską politykę*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2012 (Prace OSW, 42); *Economic reform in Ukraine. The unfinished agenda*, ed. A. Åslund, G. De Menil, M. E. Sharpe, Armonk, NY 2000.

prezydenckich na Ukrainie i parlamentarnych na Białorusi w 2019. Należy zaznaczyć, że głównym ograniczeniem w dokonaniu dogłębnego i kompleksowego ujęcia zjawiska oligarchizacji w obu państwach jest niewielki format artykułu. Z tego powodu niektóre istotne kwestie dotyczące przedmiotu badań zostały przedstawione syntetycznie. Autorowi pomoże to w skupieniu się przede wszystkim na prezentacji przedmiotowego zagadnienia, a Czytelnikowi umożliwi zrozumienie podstawowych podobieństw i różnic między ukraińską i białoruską oligarchizacją oraz szczególnych cech tego procesu w obu państwach. W tekście podjęte zostały również próby przedstawienia obu systemów zgodnie z koncepcją poligarchii i neopryncypatów oraz wskazania obszarów, na które oligarchizacja wpłynęła w największym stopniu w każdym z porównywanych systemów.

Państwa prywatne: poligarchie i neopryncypaty

Pojęcie oligarchii jako ustroju sformułowano już w starożytności³. Zjawisko to rozwinęło się w XX w., a w literaturze przedmiotu zaczęto analizować powiązania oligarchów i elit politycznych, m.in. poprzez badania szeroko rozumianej transformacji poradzieckiej⁴. Po rozpadzie ZSRR i uruchomieniu procesów przemian na obszarze państw, które się z niego wyłoniły, zainteresowanie oligarchicznym pierwiastkiem w ewolucji systemów politycznych stopniowo rosło. Od ponad dwóch dekad kwestia oligarchizacji przywództwa, elit i systemów politycznych transformujących się społeczeństw pozostaje jednym z najważniejszych kierunków badań nad elitami państw poradzieckich⁵. Istotna jest również analiza roli oraz znaczenia samych oligarchów i powiązanych z nimi grup w poszczególnych państwach⁶. Podejścia do oligarchii i jej miejsca w rozwoju państw poradzieckich oraz elit politycznych znacząco się różnią. Na zachodzie większość

3 Arystoteles w swojej *Polityce* wyróżniał cztery rodzaje oligarchii.

4 Por.: A. Ū. Mel'vil', *Demokratičeskie tranzity. Teoretiko-metodologičeskie i prikladnye aspekty*, Moskovskij obšestvennyj naučnyj fond, Moskwa 1999; J. Linz, A. Stepan, *Problems of democratic transition and consolidation. Southern Europe, South America, and post-communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1996.

5 P. Schmitter, *Democratization: The role of elites*, [w:] *The Palgrave handbook of political elites*, ed. H. Best, J. Higley, Palgrave Macmillan UK, 2018, s. 605–606.

6 Por.: P. Rutland, *The political elite in post-Soviet Russia*, [w:] *The Palgrave handbook...*, s. 278–291; D. Hoffman, *Oligarhi. Bogatstvo i vlast' v novoj Rossii*, KoLibri, Moskwa 2007.

badaczy uznaje oligarchizację za czynnik negatywny, natomiast naukowcy pochodzący z krajów Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP) coraz częściej proponują uznanie funkcjonujących na tym obszarze rządów oligarchicznych za w pełni wykształcone systemy polityczne, a nie tylko przejściową formę w procesie transformacji⁷.

Istnieje wiele definicji oligarchii. Niektórzy badacze, jak Antoni Mączak, uważają, że zasadniczo jest ona istotą rządów w każdym systemie politycznym⁸. W kontekście białoruskiego i ukraińskiego procesu transformacji należy ją rozpatrywać na dwóch podstawowych płaszczyznach⁹ – jako czynnik systemowy, który charakteryzują nieformalne powiązania elit politycznych z potężnymi grupami oligarchicznymi (najczęściej przemysłowo-finansowymi), oraz czynnik procesowy, tj. mechanizm przekształcania kapitału materialnego w kapitał polityczny i odwrotnie.

Z reguły oligarchizacja systemów politycznych uznawana jest za czynnik negatywny, ale coraz częściej w literaturze przedmiotu spotyka się pogląd, że dla niestabilnych systemów politycznych może być ona również czynnikiem równowagi. W przedstawieniu analizy wpływu oligarchii na białoruskie i ukraińskie elity polityczne może być pomocna koncepcja rosyjskich badaczy Siergieja Ławrientjewa i Rustiema Łatypowa. Proponują oni odejść od podejścia wartościującego, a samą oligarchizację ustrojów w państwach poradzieckich uznać za fakt dokonany, a nie formę przejściową¹⁰. Postulują również odejście od tradycyjnego wcześniej na Zachodzie dychotomicznego patrzenia na ustroje polityczne jako dobre i pożądane (różnego rodzaju demokracje) oraz złe (autorytaryzmy, totalitaryzmy etc.). We własnej koncepcji wyróżniają dwa podstawowe modele polityczne państw poradzieckich – poligarchię¹¹ i neopryncypaty.

7 Np.: V. V. Glazunov, *Gegemoniâ oligarhii: sub"ektivnaâ sostavlûšaâ*, „Gumanitarnij visnik ZDĀ” 2008, vip. 33; A. Ŭ. Zudin, *Oligarhiâ kak politiĉeskaâ problema rossijskogo postkommunizma*, „Obšestvennye nauki i sovremennost” 1999, № 1.

8 A. Mączak, *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.

9 Więcej zob. A. Oslund, *Oligarhiâ v sravnenii: Rossiâ, Ukraina i Soedinennye Štaty*, „Oteĉestvennye zapiski” 2005, № 1 (22), s. 668–673.

10 Naukowcy ci odnosili się w swoim badaniu do Rosji, ale zaproponowana przez nich typologia może być wykorzystana również do przedstawienia zjawisk zachodzących na współczesnej Białorusi i Ukrainie.

11 Jest to gra słów nawiązująca do modelu poliarchii: *poli* – ‘wielu’ oraz *oligarchia* – ‘władza nielicznych’.

Poligarchię należy rozumieć jako reżim konkurujących ze sobą grup oligarchicznych o strukturze kolegialnej¹². Cechą takiego systemu jest cyrkulacja elit w ramach legalnych procesów politycznych. Dystrybucja władzy odbywa się przede wszystkim na podstawie wyborów i konkurencji politycznej, ale duże znaczenie mają również kanały nieformalne. Ważnymi aktorami politycznymi są więc np. aparat biurokratyczny, struktury porządkowe i siłowe czy duże przedsiębiorstwa, realizując część funkcji państwowych. Partie polityczne to z kolei narzędzia w walce o władzę, przy czym dopuszczalne jest współlistnienie kilku *de facto* oficjalnych ideologii¹³. Poligarchia może częściowo odpowiadać większości współczesnych systemów demokracji liberalnej, ale nie jest z nimi tożsama. Zakłada konkurencję polityczną między dwiema lub większą liczbą grup oligarchicznych.

Neopryncypat jest z kolei reżimem korporacyjnej oligarchii z wyraźnie dominującym liderem – najczęściej wodzem lub ojcem narodu. Główną cechą takiego systemu jest posiadanie przez głowę państwa osobistego aparatu władzy, za pomocą którego odbywa się redystrybucja dóbr i kompetencji władzy pomiędzy oligarchiczne ugrupowania elity rządzącej. Najczęściej przywódca takiego państwa ma zapewnioną nieograniczoną liczbę kadencji i jest arbitrem, który zarządza korporacją różnych grup oligarchicznych. Lider polityczny nie jest tylko formalnym zwierzchnikiem państwa, ale przede wszystkim przywódcą narodu, stojącym ponad wszystkimi gałęziami władzy i mogącym na nie wpływać w sposób bezpośredni¹⁴. W neopryncypatach występują bardzo silne poziome i pionowe zależności patronalno-klientelistyczne, a stosunki nieformalne są ustrukturyzowane. W reżimach tego typu najczęściej dominuje jedna ideologia, ale występują też kontrolity działające w legalnym polu politycznym. Obecność opozycji potrzebna jest takim ustrojom do wewnętrznej i zewnętrznej legitymizacji.

Zaproponowana typologia wydaje się bardzo użytecznym modelem do analizy rozwoju grup oligarchicznych oraz ich wpływu na białoruskie i ukraińskie elity polityczne. Może być tym samym pomocna w zrozumieniu istoty stosunków władczych w obu państwach. Powstałe w 1991 r. państwo ukraińskie możemy z tej perspektywy rozpatrywać jako poligarchię,

12 Zob. G. V. Golosov, *Sravnitel'naâ politologiâ*, INU, Novosibirsk 2013, s. 206–207.

13 S. N. Lavrent'ev, R. F. Latypov, *Neoprincipat kak model' političeskogo režima na post-sovetskom prostranstve*, „Vlast” 2014, t. 22, № 11, s. 45.

14 Tamże, s. 47–48.

a Białoruś – jako neopryncypat. Jako pierwszej należy przyrzeć się Ukrainie, ponieważ to tam proces wykształcania się oligarchii był bardzo intensywny, a powstałe po upadku ZSRR klany oligarchiczne miały ogromny wpływ na formowanie się elit rządzących i kontrelit i nadal w dużym stopniu decydują o charakterze ukraińskiego systemu politycznego. Na Białorusi wymienione procesy miały znacznie węższy i bardzo ograniczony charakter.

Oligarchizacja: *casus* Ukrainy

Procesowi kształtowania się oligarchicznego systemu współczesnej Ukrainy towarzyszyło wiele uwarunkowań. Wśród najważniejszych czynników wpływających na rozwój i dominację ugrupowań oligarchicznych w poradzieckich społeczeństwach możemy wyróżnić: pozycję starej radzieckiej elity, proces szybkiej i niekontrolowanej prywatyzacji, podział stref wpływów poprzez uwłaszczenie nomenklatury¹⁵, brak silnych instytucji państwowych na początkowym etapie transformacji oraz społeczne przyzwolenie na korupcję w warunkach niewykształconej kultury politycznej społeczeństwa¹⁶.

Należy zaznaczyć, że współczesna ukraińska oligarchia jest bardzo mocno zakorzeniona jeszcze w okresie radzieckim. To w USRR wykształciły się główne klany terytorialno-branżowe (m.in. doniecki, dniepropietrowski czy grupa kijowska), które po ogłoszeniu niepodległości stały się bazą instytucjonalizacji nowych grup oligarchicznych niepodległego państwa¹⁷. Duży wpływ na rozwój ukraińskiej oligarchii miały stare elity, najczęściej wywodzące się z regionalnych klanów z USRR. Po ogłoszeniu niepodległości część starego *establishmentu* wykorzystwała swoje dotychczasowe

15 A. F. Kolodij, „Oligarhi” j „oligarhiâ”: Zmist ponât’ ta ukraińska politična dijsništ’, „Naukovi zapiski. Politični nauki” 2001, t. 19, s. 31–32.

16 Zob.: A. D. Paharêv, *Politični instituti i procesi v sučasnij Ukraïni. Navčaľnij posibnik*, Ęstitut političnih i etnonacional’nih doslidžen’ NAN Ukraïni, Kiïv 2011, s. 180; O. Ę. Krûkov, *Politično-upravľins’ka elita Ukraïni âk činnik deržavotvorennâ*, Vidavnictvo Nacional’noi akademii deržavnogo upravľinnâ, Kiïv 2006, s. 45–48; W. Konończuk, *Fundament systemu. Starzy i nowi oligarchowie na Ukrainie*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2016 (Punkt Widzenia, 59), s. 8–9.

17 Ukraińska oligarchia z czasów radzieckich wymaga odrębnego przedstawienia. Szczególne znaczenie miał okres rządów wywodzącego się z USRR Leonida Breźniewa, ponieważ w dużym stopniu to wówczas ukształtowała się radziecka ukraińska oligarchia nomenklaturowa.

doświadczenia korupcyjne do rozbudowywania sieci patronalno-klientelistycznych w warunkach kształtowania się systemu politycznego niepodległego państwa. Bardzo szybka i niekontrolowana w odpowiedni sposób prywatyzacja zasobów państwowych oraz majątku narodowego w latach dziewięćdziesiątych XX w. doprowadziła do kumulacji ogromnych środków materialnych w rękach nielicznych oligarchów¹⁸. Duże znaczenie odegrała grupa tzw. czerwonych dyrektorów, którzy pragnąc zapewnić sobie i swoim kapitałom względne bezpieczeństwo i stabilność, zaczęli przekształcać kapitał finansowy w polityczny. Zjawiska dzikiego kapitalizmu i dzikiej prywatyzacji miały negatywny wpływ na obywatelską formację ukraińskiego społeczeństwa, w którym wykształciły się dość powszechna akceptacja korupcji i postrzeganie jej jako czegoś naturalnego¹⁹. Dodatkowo z korupcją polityczną nie mogły sobie poradzić powstające instytucje państwowe, co sprzyjało późniejszemu zacieśnianiu więzów między prywatnym kapitałem a organami władzy publicznej i partiami politycznymi.

Proces kształtowania się dominujących grup oligarchicznych na Ukrainie zasadniczo można podzielić na dwa etapy²⁰. Pierwszy to gromadzenie kapitału na początku lat dziewięćdziesiątych, gdy największym sojusznikiem oligarchii była zdominowana przez dawną partyjną nomenklaturę państwowa biurokracja²¹. To ona legitymizowała przeprowadzenie szybkiego procesu prywatyzacji majątku państwowego, w wyniku której znacząca część ukraińskich zasobów narodowych stała się prywatną własnością przyszłych oligarchów. Działania urzędników nie były bezinteresowne – za swoją lojalność i sprzyjanie oligarchom byli bardzo dobrze wynagradzani, co wpłynęło na rozwój nieformalnych sieci kontaktów w ukraińskiej

18 E. A. Lazarev, *Političeskaâ korrupciâ: ob"âsnââ prirodu postsovetskih transformacij*, „Polis. Političeskie issledovaniâ” 2010, № 2, s. 111–116.

19 Więcej zob.: S. Kudelia, *Corruption in Ukraine: Perpetuum mobile or the endplay of post-Soviet elites?*, [w:] *Beyond the Euromaidan. Comparative perspectives on advancing reform in Ukraine*, ed. H. Hale, R. Orttung, Stanford University Press, Stanford 2016, s. 62–65.

20 Zaproponowany podział na dwa etapy ma znaczenie funkcjonalne. W rozwoju ukraińskiej oligarchii da się wyodrębnić więcej faz i nie można go uznać za proces zakończony. Paweł Kowal wyróżnia na przykład cztery: P. Kowal, *Oligarchat i rewolucja (1991–2014). Przypadek Ukrainy*, „Nowa Europa. Przegląd natoliński” 2017, nr 1 (7), s. 43–65.

21 V. V. Glazunov, *Gegemoniâ...*, s. 99.

polityce. Sami przedstawiciele nomenklatury, przede wszystkim czerwoni dyrektorzy, uzyskali dostęp do zasobów państwowych. Znacząca część ukraińskich banków, przemysłu i rolnictwa stała się własnością osób związanych albo z rządzącą elitą, albo z zagranicznymi kręgami przemysłowo-finansowymi²². W drugim etapie ukształtowana już oligarchia zaczęła przekształcać kapitał materialny w polityczny. Środowiska oligarchów, powiązane z elitą władzy na poziomie ogólnokrajowym i regionalnym, zaczęły same tworzyć struktury biurokratyczne, na które mogły wywierać wpływ. Uformował się zatem system powiązań organów państwowych z oligarchami polegający na korupcji politycznej, która stała się niezbędnym elementem istnienia i funkcjonowania oligarchii²³. Od tego momentu potężne grupy oligarchów zaczęły wpływać na proces polityczny nie tylko bezpośrednio, ale i pośrednio, m.in. poprzez tworzenie i finansowanie partii politycznych oraz mediów. Część ukraińskich badaczy wysnuwa radykalną tezę, że wszystkie partie, które kiedykolwiek rządziły Ukrainą, były nie tyle ugrupowaniami politycznymi, co projektami biznesowymi konkretnych oligarchów, w których to oni odgrywali najważniejsze role²⁴. Przykładem może być Partia Regionów, finansowana swego czasu przez najbogatszego ukraińskiego przedsiębiorcę Rinata Achmetowa oraz inne grupy oligarchiczne.

Na Ukrainie powstało kilkanaście wpływowych grup oligarchicznych, które w znacznym stopniu decydowały o rozwoju *establishmentu* politycznego. Niektóre uznawane są przez badaczy za elity cienia, mające większe znaczenie dla funkcjonowania państwa niż formalne elity rządzące czy kontrolujące.

Wśród najważniejszych ośrodków oligarchicznych na Ukrainie należy wskazać grupę Achmetowa, która wywodzi się z klanu donieckiego i w różnych okresach miała bardzo duże znaczenie dla kierunku rozwoju kraju. Z klanu dnepropietrowskiego pochodzi grupa Prywat i związany z nią

22 R. Medvedev, *Do harakteristiki sučasnoï rosijs'koï oligarhii ta її vzaëmin z novim kerivnictvom Rosii – rosijs'ka oligarhiâ u personaliâh*, „Universum. Žurnal politologii, futurologii, ekonomiki, nauki ta kul'turi” 2000, № 11–12, s. 65–66.

23 Zob. I. Ždanov, Ū. Ākimenko, *Ukraina v XXI veke: vyzovy dlâ političeskoj èlity*, „Zerkalo nedeli. Ukraina”, 14–21 XI 2003.

24 Zob. np. *Tomenko zaâvlâet, čto PR razblokirovala rabotu VR radi biznes-interesov Ahmetova*, „UNIAN” [online], 13 II 2008 [dostęp: 12 V 2020]: <<https://www.unian.net/politics/96154-tomenko-zayavlyayet-čto-pr-razblokirovala-rabotu-vr-radi-biznes-interesov-ahmetova.html>>.

jeden z najbardziej wpływowych oligarchów od początku transformacji Ihor Kołomojski, a także Hennadij Boholubow. W okresie prezydentury Wiktora Janukowycza najważniejszym ugrupowaniem była tzw. Simja, nazywana też Familią albo Rodziną Janukowycza – grupa oligarchów związanych bezpośrednio z byłym prezydentem i jego najbliższym otoczeniem. Po wygranych wyborach w 2010 r. Janukowycz pragnął uniezależnić się od klanów donieckiego i dnipropropietrowskiego, dlatego próbował umocnić własną grupę, przejmując aktywa konkurentów. Do wpływowych oligarchów należą także Wiktor Pinczuk (zięć byłego prezydenta Łeonida Kuczmy), Serhij Tihipko czy uważany za prorosyjskiego polityka Dmytro Firtasz z tzw. grupy RUE.

Na Ukrainie funkcjonuje jeszcze wiele mniejszych klanów oligarchicznych²⁵. Po Euromajdanie zaczęły się na przykład rozwijać środowiska związane z prezydentem Petrem Poroszenką oraz byłym premierem Arsenijem Jaceniukiem²⁶. Analiza rozwoju oligarchicznych grup wpływu i ich powiązań z procesem politycznym pozwala stwierdzić, że na Ukrainie nastąpiła oligarchizacja *establishmentu* politycznego. Nie możemy natomiast powiedzieć, że doszło do polityzacji i ideologizacji samych oligarchów oraz ich otoczenia. Najpotężniejsze grupy i ich liderzy najczęściej kojarzą się z konkretną ideologią lub partią polityczną, ale podejmowane przez nich działania są z reguły wyłącznie pragmatyczne. Na przykład kojarzony z Partią Regionów Achmetow niejednokrotnie wspierał siły skrajnie prawicowe, jak nacjonalistyczna Partia Radykalna Ołeha Laszki. Prorosyjski Firtasz jednocześnie finansował zarówno Wiktora Janukowycza, jak i Wiktora Juszczenkę²⁷. Były prezydent Poroszenko natomiast, wbrew swoim wcześniejszym deklaracjom, po Euromajdanie musiał na nowo ułożyć stosunki z oligarchami Rodziny Janukowycza.

25 D. Chernenko, *Capital structure and oligarch ownership*, „Economic Change and Restructuring” 2018, No. 1, s. 5–7.

26 V. Červonenko, *Karta oligarhov Ukrainy i ih vliánie na vlast'*, „BBC News”, 27 III 2015 [dostęp: 13 XI 2020]: <https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150327_ru_s_oligarch_ukraine_map>.

27 Zob. np. *Politična korupciâ: âk rozpiznati ta podolati. Navčal'no-metodičnij posibnik*, red. K. S. Davidenko, Kiiw 2016, s. 48–52: <https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=07b443db-227a-4ac5-f14b-1d6671ef3106&groupId=252038> [dostęp: 9 XI 2020].

W kontekście funkcjonowania grup oligarchicznych interesujący może być przypadek Donbasu po ogłoszeniu niepodległości przez Doniecką Republikę Ludową i Ługańską Republikę Ludową. Ten bogaty w surowce region zawsze leżał w polu zainteresowania ukraińskich oligarchów, przede wszystkim związanych z klanem donieckim. Po wybuchu konfliktu w 2014 r. na terenach samowznających republik funkcjonowało bardzo dużo strategicznych zakładów przemysłowych. Zdaniem wielu ekspertów większość separatystycznych przywódców miała bezpośrednie związki z konkretnymi grupami oligarchów, a zamachy na liderów tzw. Noworosji służyły jedynie odwróceniu uwagi od procesu nowego podziału stref wpływów między niektórymi ukraińskimi oligarchami²⁸.

W układzie relacji między grupami oligarchicznymi i ukraińskimi elitami politycznymi te pierwsze możemy rozpatrywać jako autonomicznych aktorów politycznych oraz strategicznych decydentów.

Po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy wykształcił się tam system trwałych powiązań między oligarchami i władzą państwową. Grupy oligarchiczne pozostają bardzo istotnymi aktorami politycznymi i wywierają istotny wpływ na kształt relacji między elitami władzy. System silnych nieformalnych zależności patronalno-klientelistycznych zakorzenił się w ukraińskim ustroju na poziomie systemowym. Cyrkulacja albo zmiana elit nie wpływała na charakter oligarchizacji *establishmentu* politycznego, a tylko zmieniała jego strefy wpływów i konfiguracje. Początkowy etap oligarchizacji systemu doprowadził do wyboru na prezydenta przedstawiciela czerwonego dyrektoriatu – Łeonida Kuczmy²⁹. Polityka prezydenta Janukowycza skierowana była natomiast na rozwój własnej grupy oligarchicznej, choć zdaniem niektórych badaczy ukraińskiej korupcji pełnił on bardziej funkcję menadżera oligarchów z Donbasu niż prezydenta³⁰. Po częściowej wymianie elit w 2014 r. prezydentem został polityk również uważany za oligarchę. Wbrew zapowiedziom deoligarchizacji państwa

28 Więcej zob.: M. Rust, *Eastern Ukraine left in limbo*, „New Eastern Europe” 2017, No. 3-4, s. 123-131; K. Skorkin, *The demise of the counter-elite: How Zakharchenko's killing will change Donbas*, „Carnegie” [online], 4 IX 2018 [dostęp: 21 IX 2020]: <<https://carnegie.ru/commentary/77158>>.

29 S. Matuszak, *Demokracja...*, s. 14-15.

30 Więcej zob. G. Korżov, *Oligarhična priroda sučasnoho političnogo režimu v Ukraïni*, „Naukovi zapiski NU” 2008, № 3, s. 108-115.

nie podjęto jednak za rządów Poroszenki istotnych działań, które miałyby rozpocząć ten proces – większość partii i frakcji w parlamencie nadal związana była z konkretnymi ugrupowaniami oligarchicznymi³¹. Obecnie przed wyzwaniem deoligarchizacji systemu stoi kolejny ukraiński prezydent – Wołodymyr Zełeński.

Funkcjonowanie politycznego i parlamentarnego systemu Ukrainy można rozpatrywać jako grę o wpływy między różnymi ugrupowaniami oligarchicznymi. Podobnie jak partie polityczne dbają one o własne interesy, walczą o władzę i tworzą różne koalicje w zależności od koniunktury geopolitycznej³². Hasła walki z korupcją (w tym polityczną) oraz deoligarchizacji państwa stanowią nieodłączny element wszystkich kampanii wyborczych. Prawie każdy liczący się ukraiński polityk obiecywał więcej państwa w państwie. Problem polega jednak na tym, że niemal wszyscy liderzy niepodległej Ukrainy mniej lub bardziej bezpośrednio związani byli z konkretnymi grupami oligarchicznymi.

Niektórzy badacze uważają, że pierwszy prezydent państwa Łeonid Krawczuk był przedstawicielem klanu kijowskiego. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych odpowiadał za sprawy kadr, propagandy i ideologii w odpowiednich oddziałach Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy. Przedstawicielem klanu dnipropietrowskiego był kolejny prezydent – Łeonid Kuczma. W trakcie dwóch kadencji udało mu się nie tylko wzmocnić własną grupę, ale i wypracować w miarę powszechnie akceptowane zasady funkcjonowania dla najpotężniejszych oligarchów³³, którzy podzielili między sobą strefy wpływów w państwie, polityce i przede wszystkim w gospodarce.

Nie spełniły się oczekiwania ukraińskiego społeczeństwa związane z pomarańczową rewolucją. Po objęciu władzy przez Janukowycza państwo doświadczyło oligarchizacji na niespotykaną wcześniej skalę. Z klanu donieckiego wywodzili się również premier Mykoła Azarow oraz większość ówczesnego *establishmentu*. Po Euromajdanie kolejny raz pojawiła się nadzieja na transformację w stylu zachodnim. Historia jednak częściowo

31 W. Konończuk, *Fundament...*, s. 16.

32 Więcej zob. T. Olszański, *Ćwierćwiecze niepodległej Ukrainy. Wymiary transformacji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017 (Prace OSW, 64), s. 33–44.

33 Zob. np. A. Åslund, *Comparative oligarchy: Russia, Ukraine and the United States*, Center for Social and Economic Research, Warsaw 2005 (Studia i Analizy, 296).

się powtórzyła: zgodnie ze wspomnianym na początku prawidłem Michelsa były prezydent, który sam był potężnym przedsiębiorcą, zaczął wzmocnić własną grupę. Niewiele zmian w zakresie deoligarchizacji nastąpiło pięć lat po Euromajdanie – w kampanii prezydenckiej z 2019 r., podobnie jak w poprzednich, wszyscy kandydaci posługiwali się hasłami deoligarchizacji³⁴, a troje liderów sondaży sprzed pierwszej tury – Petro Poroszenko, Wołodymyr Zełenski oraz Julija Tymoszenko – miało pośrednie lub bezpośrednio związki z konkretną frakcją oligarchiczną.

Ograniczona oligarchizacja: *casus* Białorusi

Systemowe warunki dla pojawienia się oligarchów jako odrębnej grupy były na Białorusi podobne jak w Rosji i na Ukrainie: chaos w funkcjonowaniu państwa, pogłębiający się kryzys gospodarczy, próżnia prawna oraz nowe możliwości dla rozpoczynających wówczas działalność przedsiębiorców. Na początku lat dziewięćdziesiątych pojawili się pierwsi poważni białoruscy biznesmeni, często nazywani oligarchami pierwszej fali. Jak w przypadku wielu podobnych osób z Rosji i Ukrainy zaczęli oni jeszcze w czasach *pieniestrojki*, zakładając małe prywatne firmy i kooperatywy, które z czasem przekształciły się w przedsiębiorstwa o zasięgu ogólnorepublikańskim. Przykładem może być finansista Siarhiej Bruekker, założyciel jednego z pierwszych w najnowszej historii Białorusi prywatnych banków – Mikobanku, który wskutek machinacji finansowych stał się pierwszym bankiem bankrutem ZSRR. Pierwszym białoruskim przedsiębiorcą inwestującym w wydobywanie metali szlachetnych był Leanid Wouk, a należące do niego firmy sprzedawały złoto rosyjskiemu bankowi narodowemu. Za pierwszego prawdziwego białoruskiego oligarchę tamtych czasów uznaje się natomiast Alaksandra Pupiejkę – przedsiębiorcę, który swój wielomilionowy majątek zbudował dzięki inwestycjom w przemysł samochodowy, wykorzystując mechanizmy działalności rosyjskiego oligarchy Borisa Bieriezowskiego. Jednym z członków elity biznesowej tamtego okresu był również przedsiębiorca i polityk Andrej Klimau, który wzbogacił się, inwestując w mińskie nieruchomości.

34 Więcej zob.: M. Kokot, *Ukraina jest skazana na oligarchię. Do czego doprowadzi nowe rozdanie w Kijowie*, „Gazeta Wyborcza” [online], 3 VIII 2019 [dostęp: 17 X 2020]: <<https://wyborcza.pl/7,75399,25044772,nowe-rozdanie-w-kijowie.html>>; W. Konończuk, *Fundament...*, s. 35–38.

Procesy prywatyzacji i przekształcenia kapitału materialnego w polityczny znacznie zwolniły i diametralnie zmieniły się po dojściu do władzy Alaksandra Łukaszenki. Zatrzymano wówczas rozpoczynający się proces prywatyzacji, aparat państwowy zaczął hamować rozpoczynający się proces oligarchizacji, a tzw. czerwoni dyrektorzy musieli ograniczyć praktyki spekulowania państwowym majątkiem³⁵. Po skupieniu pełni władzy w rękach prezydenta w 1996 r. białoruskim oligarchom wysłano jasny sygnał: dochodowy biznes można prowadzić pod warunkiem współpracy z elitą rządzącą, dzielenia się z państwem częścią dochodów oraz nieangażowania się w politykę³⁶. Wielu oligarchów pierwszej fali musiało sprzedać swoje biznesy i wyemigrować, a wobec pozostałych rozpoczęto kampanię nacisków i represji. Wouk, który nie ukrywał swoich sympatii i poglądów bliskich ówczesnej opozycji demokratycznej, wyjechał do Izraela. Do Polski, a następnie Niemiec, wyemigrował Pupiejka, a jego majątek znacjonalizowano. Klimau, który był posłem opozycji i jednym z nielicznych biznesmenów otwarcie sprzeciwiających się nowym władzom, nie chciał opuścić kraju, co skończyło się dla niego sześcioma latami więzienia i konfiskatą majątku. Białoruskim oligarchom pierwszej fali nie udało się to, co osiągnęli oligarchowie w Rosji i Ukrainie: przekształcenie się w niezależną skonsolidowaną grupę oraz wypracowanie skutecznego mechanizmu przekształcenia kapitału finansowego w kapitał polityczny.

Prezydent Łukaszenka rozpoczynał swoją karierę polityczną od hasła walki z korupcją. Ówczesna elita władzy postrzegając prywatyzację jako zagrożenie dla własnej pozycji, a Łukaszenka niejednokrotnie nazywał zamożnych biznesmenów „wszami pasożytnymi na państwowym organizmie”³⁷. Po dojściu do władzy w Rosji Władimira Putina białoruskie kierownictwo stanęło przed dużym wyzwaniem zahamowania ekspansji rosyjskiego kapitału na Białoruś. Od tego momentu elita władzy częściowo zmieniła swój stosunek do biznesu. Przedsiębiorstwa odebrane oligarchom

35 V. Sehovič, *Sud'ba belorusskogo „krasnogo direktorata”: ot rassveta do zakata*, „Ežednevnik” [online], 5 III 2013 [dostęp: 21 X 2020]: <https://ej.by/news/economy/2013/03/05/sud_ba_belorusskogo_krasnogo_direktorata_ot_rassveta_do_zakata.html>.

36 V. Rovdo, *Specyfika i èvoluciâ poliçiéskogo režima Respubliki Belarus'*, „Acta Slavica Iaponica” 2004, t. 21, s. 153–155.

37 Zob. *Top-10 samyh skandal'nyh i oskorbitel'nyh vyskazyvanij Lukašenko*, „Eŭrapejskaâ Belarus'” [online], 24 II 2012 [dostęp: 21 IX 2020]: <<http://europeanbelarus.org/be/news/2012/2/24/3941/>>.

pierwszej fali, a także najbardziej dochodowe gałęzie przemysłu oraz strategicznie ważne segmenty białoruskiej gospodarki podzielone zostały między najbardziej zaufanych ludzi z otoczenia prezydenta. Taka konfiguracja współpracy prywatnego biznesu i państwa była skuteczna, duży *de iure* prywatny biznes popierał Łukaszenkę, a w latach 2007–2008 ukształtowała się grupa tzw. oligarchów nomenklaturowych³⁸, która działa na zasadzie klanu, kontroluje prawie cały prywatny sektor białoruskiej gospodarki i jest związana z prezydentem albo jego dwoma starszymi synami bezpośrednimi relacjami patronalno-klientelistycznymi. Warto zaznaczyć, że w odróżnieniu od Rosji i Ukrainy na Białorusi prawie nie prowadzi się tego rodzaju badań dotyczących majątków i wpływów krajowych biznesmenów i oligarchów, jakie robi na przykład magazyn „Forbes” albo inne wpływowe media³⁹. Rankingi takie powstawały wprawdzie dzięki niezależnym mediom i ośrodkom badawczym, ale podobne działania nie zawsze były bezpieczne dla ich autorów.

Trzon białoruskiej oligarchii nomenklaturowej składa się z kilkunastu wpływowych i powiązanych z elitą rządzącą przedsiębiorców. Najbardziej znanym jest do niedawna najbogatszy i najbardziej wpływowy biznesmen Jurij Czyż. Kierowana przez niego firma Trajpl jest korporacją, której wpływy rozciągają się na wiele dziedzin: od produkcji napojów gazowanych po najdroższe nieruchomości oraz przetwórstwo i sprzedaż rosyjskiej ropy. Innymi najbogatszymi i wpływowymi białoruskimi przedsiębiorcami są Władimir Piefcijeu zajmujący się handlem bronią i inwestycjami oraz Anatol Cierniauski działający w branżach energetycznej i nieruchomości. Wymienieni oligarchowie nazywani byli głównymi portfelami prezydenta i właśnie za finansowe wspieranie reżimu wszyscy trzej trafili na listę sankcji Unii Europejskiej⁴⁰. Po wyborach prezydenckich z 2015 r. i częściowym

38 M. Rust, *Gdy koszenie trawy nie wystarcza*, „Nowa Europa Wschodnia” 2016, nr 6, s. 43–47.

39 Przykładem rzetelnej analizy aktywów najbogatszych Białorusinów mogą być rankingi sporządzone przez portal „Jeżednevnik”: *Top 200 uspešnyh i vliatel'nyh biznesmenov Belarusi*, „Ežednevnik” [online, dostęp: 12 XII 2020]: <<https://ej.by/rating/business2018/>>.

40 Wykaz osób objętych sankcjami UE: *Rozporządzenie Rady (UE) 2015/1948 z dnia 29 października 2015 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (WE) nr 765/2006 dotyczącego środków ograniczających wobec Białorusi*, Dz. Urz. UE, L 284/62, 30 X 2015: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/1948/oj>> [dostęp: 9 XI 2020]. W związku

zawieszeniu sankcji wobec Białorusi znowu mogli prowadzić interesy z UE i USA. Inni wpływowi białoruscy oligarchowie to np. właściciel centrów handlowych i potentat rynku tytoniowego Paweł Tapuzidzis, działający w przemyśle ciężkim Alaksandr Szakucin czy związani z sektorem rolniczym Jauhien Baskin i Alaksandr Maszenski.

Okolo dwudziestoosobowa grupa najbardziej wpływowych i najbogatszych biznesmenów tworzy trzon białoruskiego klanu oligarchów⁴¹. Jest to struktura zamknięta, z szerokimi powiązaniem polityczno-gospodarczymi w całym kraju, pośrednio lub bezpośrednio związana z elitami władzy, a przede wszystkim z rodziną Łukaszenków. Środowisko białoruskiej oligarchii charakteryzują cztery podstawowe cechy odróżniające je od m.in. oligarchii ukraińskiej czy rosyjskiej. Po pierwsze, białoruscy oligarchowie nie mogą angażować się w politykę, a jedynym wyjątkiem jest wspieranie władzy. Szakucin był na przykład senatorem i zasiadał we władzach największej proprezydenckiej organizacji Biała Ruś⁴², a Tapuzidzis często pełnił funkcję przewodniczącego komisji wyborczych podczas wyborów prezydenckich. Po drugie, białoruska oligarcha musi wspierać inicjatywy sportowe i kulturalne⁴³. Prawie każdy z wymienionych biznesmenów jest członkiem albo przewodniczącym federacji konkretnej dyscypliny sportowej, wspiera drużynę sportową, promuje białoruskich zawodników albo przynajmniej pomaga budować pałace lodowe czy stadiony. Po trzecie, białoruski oligarcha musi być lojalny i w razie potrzeby wspierać państwo, dzięki przychylności którego prowadzi biznes i posiada majątek. Najczęściej wyraża się to we współfinansowaniu spektakularnych i dużych inwestycji państwowych albo poprzez wzięcie pod osobistą pieczę upadających przedsiębiorstw. Najlepszym przykładem jest tutaj Czyż, który uczestniczył w większości najdroższych publicznych inwestycji, a jego firmy musiały się opiekować państwowymi zakładami, którym groziło

z wydarzeniami na Białorusi z 2020 r. wykaz takich osób zmienia się i nie jest ostatecznie ustalony.

41 Zob np. V. Sehovič, „Belorusskie oligarhi”: prizraki, rudimenty ili buduše?, „Ežednevnik” [online], 7 XII 2016 [dostęp: 25 X 2020]: <<https://ej.by/news/economy/2016/12/07/belorusskie-oligarhi-prizraki-rudimenty-ili-budushee.html>>.

42 Szakucin nazywany był najbogatszym białoruskim senatorem, a organizacja Biała Ruś często rozpatrywana jest jako baza do stworzenia białoruskiej partii władzy.

43 Najczęściej hokej na lodzie – ulubiony sport prezydenta.

bankructwo. Po czwarte, przynależność do grupy nomenklaturowych oligarchów nie zapewnia bezpieczeństwa i stabilnej sytuacji finansowej.

Charakterystyczną cechą białoruskiego systemu politycznego jest to, że władzę i siłę decyzyjną w kraju mogą posiadać jedynie osoby cieszące się osobistym zaufaniem Łukaszenki oraz jego najbliższego otoczenia, a reguła ta dotyczy również oligarchów. Prezydent wyciągnął wnioski, widząc jak ukraińscy i rosyjscy oligarchowie bez kontroli z góry stawali się niezależnymi graczami na arenie politycznej i gospodarczej⁴⁴. Zdawał sobie sprawę, że brak ingerencji w prywatny biznes może doprowadzić do powstania na Białorusi niezależnych klanów oligarchicznych, które staną się nie tylko konkurentami politycznymi, ale przede wszystkim zagrożeniem dla jego pozycji w państwie⁴⁵. Dodatkowo potencjalne powstanie autonomicznych grup oligarchicznych zawsze wiązało się ze wzmocnieniem siły oddziaływania Federacji Rosyjskiej.

Chcąc uniknąć takiego scenariusza, Łukaszenka szybko wprowadził do krajowej polityki swoich synów z pierwszego małżeństwa. Starszy, Wiktar, jest członkiem Rady Bezpieczeństwa Białorusi oraz osobistym doradcą prezydenta. Przy jego pomocy w latach 2006–2010 Łukaszenka całkowicie podporządkował sobie struktury siłowe. Młodszy syn, Dzmityrij, jest przewodniczącym Prezydenckiego Klubu Sportowego – organizacji, która zarządza bardzo dużym majątkiem i kontroluje m.in. wszystkie białoruskie loterie oraz cały sektor gier hazardowych. Należy zaznaczyć, że jednym z najważniejszych członków zarządu Klubu był Czyż, a Tapuzidzis miał bardzo dobre relacje z Wiktarem Łukaszenką. Istnieje także specjalny pozabudżetowy Fundusz Prezydencki, jednak o wielkości jego zasobów wie jedynie wąska grupa wtajemniczonych osób, a środkami zarządza bezpośrednio i według uznania sam prezydent. Większość najbogatszych oligarchów jest w jakimś stopniu związana z wymienionymi funduszami i poprzez sprawowanie pieczy nad organizacjami sportowymi musi udzielać

44 P. Usov, *Oligarhiâ kak vozmożnoe poliitičeskoe buduše Belarusi*, „Belorusskij partizan” [online], 18 VII 2018 [dostęp: 15 X 2020]: <<https://belaruspartisan.by/politic/431792/>>.

45 Negatywne wpływy prywatnych struktur oligarchicznych na instytucje państwowe badał m.in. Stanisław Bielkowski. Więcej w jego raportach: S. Belkovskij, *Gosudarstvo i oligarhiâ*, Sovet po nacional'noj strategii, Moskva 2003; tenże, *Gosudarstvo i oligarhiâ: 10 let spustâ*, Fond Stanislava Belkovskogo, Moskva 2013. Wnioski z raportów prezentują sytuację niepożądaną dla białoruskiej elity władzy.

im częstego wsparcia finansowego. Poprzez łączenie interesów rodzinnych, państwowych i prywatnych prezydentowi udało się uzależnić od siebie największych białoruskich oligarchów. Ludzie ci rzadko pokazują się publicznie, a najczęściej widzimy ich w towarzystwie prezydenta lub jego synów. Warto również zauważyć, że Łukaszenka z reguły faworyzował oligarchów, którzy urodzili się poza terytorium Białorusi, ponieważ zgodnie z ordynacją wyborczą o urząd prezydenta mogą się ubiegać tylko ci obywatele, którzy urodzili się w kraju.

Fuzja ogromnych inwestycji państwowych z *de iure* prywatnymi biznesami oligarchów doprowadziła do sytuacji, w której żadnego większego prywatnego projektu nie można zrealizować bez uzgodnienia z najwyższymi władzami, a każde duże przedsięwzięcie państwowe zazwyczaj korzysta z pieniędzy oligarchów⁴⁶. Przykładem może być to, że gdy w ciągu ostatnich kilku lat wskutek pogłębiającego się kryzysu gospodarczego upadały i bankrutowały dziesiątki państwowych i prywatnych firm średniej wielkości, zyski zanotowały prawie wyłącznie korporacje związane z oligarchami należącymi do najbliższego otoczenia prezydenta. Dodatkowo skorzystali oni z odwilży w stosunkach między Zachodem i Białorusią po 2014 r.: po nałożeniu handlowego embarga na Rosję w ciągu kilku tygodni białoruska oligarchia nomenklaturowa stworzyła około dwudziestu firm, które reeksportowały do Rosji zakazane unijne produkty. Istnienie państwowo-prywatnego konglomeratu dawało białoruskim oligarchom wiele przywilejów⁴⁷. Przebywanie w najbliższym otoczeniu prezydenta wywołuje jednak złudne poczucie nietykalności, a może nieść ze sobą więcej zagrożeń niż korzyści.

Wobec najbogatszych przedsiębiorców prezydent Łukaszenka stosuje podobne podejście, jak do innych grup interesów w otoczeniu elity władzy. Polega ono na powtarzających się publicznych akcjach tzw. oczyszczania środowiska biznesowego, tj. szeroko relacjonowanych w państwowych mediach aresztowań. Ma to na celu zdyscyplinowanie oligarchów i niedopuszczenie do zbyt daleko idącego wzmocnienia i uniezależnienia konkretnego członka grupy i jego środowiska. Akcje masowych procesów sądowych

46 L. Zlotnikov, *V petle populizma: ideologiâ, politika i èkonomika v nezavisimoj Belarusi*, Ęnciklopediks, Minsk 2002, s. 237–240.

47 K. Kłysiński, *Wielki biznes na Białorusi: geneza, uwarunkowania i perspektywy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2013 (Komentarze OSW, 113), s. 4–5.

charakteryzuje pewna cykliczność: pierwsza odbyła się w połowie lat dziewięćdziesiątych, druga – w połowie pierwszej dekady XXI w., a ostatnia, najbardziej zmasowana akcja wymierzona w oligarchię nomenklaturową rozpoczęła się na przełomie 2015 i 2016 r. i trwała prawie trzy lata.

Pod koniec 2015 r. aresztowano Uładzimira Japrynciewa – wspólnika Juryja Czyża oraz osobę z bliskiego otoczenia prezydenta. Był to pierwszy sygnał, że rozpoczyna się fala aresztowań. W 2016 r. białoruskie służby zatrzymały samego Czyża – najpotężniejszego dotychczas oligarchę i dyrektora korporacji Trajpl, a także szefa mającej monopolistyczną pozycję na rynku rolniczym firmy Servolux Jauhiena Baskina wraz z całym kierownictwem spółki. Była to jedna z najbardziej spektakularnych akcji białoruskich służb specjalnych w całej historii kraju. Z oficjalnych raportów wynikało, że przyczyną pozbawienia wolności obu biznesmenów było unikanie płacenia podatków oraz próby wyprowadzenia kapitału za granicę⁴⁸. Mediom podano informację, że oligarchowie zostali zatrzymani podczas próby opuszczenia Białorusi, a ówczesny szef KGB Walery Wakulczyk dodał, że każdy, kto znajdzie się na wspólnym zdjęciu z prezydentem, musi być czysty jak kryształ⁴⁹. Zdaniem białoruskich ekspertów dwaj potężni oligarchowie mogli mieć problemy z utrzymywaniem nierentownych państwowych spółek oraz poczucie niepewności o swoją przyszłość i pozycję, dlatego wybrali opcję wyprowadzenia kapitału i prowadzenia biznesu w którymś z krajów zachodnich. Elita władzy państwowej i przede wszystkim sam Łukaszenka nie wybaczą jednak takiej nielojalności, a w sytuacji pogłębiającego się kryzysu próbę nieuzgodnionego wyprowadzenia środków z gospodarki mogli potraktować jako zdradę. Należy dodać, że Czyż i Baskin mają białoruskie pochodzenie, a do tego bardzo wzmocnili się w ostatnich latach⁵⁰.

Białoruska oligarchia funkcjonuje jako odrębna grupa w otoczeniu najwyższej elity władzy. Jej wpływ na *establishment* polityczny jest jednak

48 *Vakulčik: Ā mog byt' na meste Čiža*, „Belorusskij partizan” [online], 15 III 2016 [dostęp: 11 XI 2020]: <<https://belaruspartisan.by/politic/336585/>>.

49 Tamże.

50 Można tu odnotować podobieństwo z sytuacją niedoszłego kandydata na prezydenta Białorusi Wiktara Babaryki, który oprócz popularności i rozpoznawalności uznawany jest przez niektórych ekspertów za białoruskiego oligarchę i ma białoruskie pochodzenie.

bardzo ograniczony i pośredni, choć sama podlega bardzo silnemu i bezpośredniemu wpływowi elity władzy. Zarówno to, jak i brak własnych autonomicznych struktur odróżnia oligarchów białoruskich od ukraińskich. Na Białorusi bycie w tym kręgu daje dużo profitów i możliwości, ale niesie też za sobą jeszcze więcej zagrożeń. Rzeczywistość polityczna dowiodła, że nawet najbogatsi i najpotężniejsi oligarchowie zdają sobie sprawę, że w ciągu kilku dni mogą stracić nie tylko biznes i dorobek życia, ale także wolność. Oficjalnie na Białorusi mieszka ok. 11 tys. osób, których majątek ma wartość ponad 1 mln dol., a samych multimilionerów jest tam ponad 100⁵¹. Łączny majątek najbogatszych Białorusinów nie jest znany, ale szacuje się, że wynosi ok. 13 mld dol.⁵² W ostatniej dekadzie wyodrębniła się spośród nich nieliczna grupa oligarchów, którzy dzięki powiązaniom z elitami władzy mogli pomnażać swój majątek. Przynależność do wąskiego grona oligarchów bez powiązań na samym szczycie władzy wydaje się na Białorusi mało prawdopodobna⁵³.

Białoruskich oligarchów często nazywa się protooligarchami, ponieważ nie mają ani takich majątków, ani takiego wpływu na życie polityczne i gospodarcze jak tego rodzaju grupy w Rosji czy Ukrainie. Niektórzy naukowcy badający wpływ grup oligarchicznych na powstawanie hybrydowych reżimów niedemokratycznych określają białoruski system autorytaryzmem bez oligarchii⁵⁴. Częściowo można się z tym zgodzić – w latach 1991–2020 białoruscy oligarchowie nie stworzyli niezależnej silnej grupy wpływów i nie posiadają prywatnych armii, mediów czy partii politycznych. Białoruski system, w którym dominującą pozycję zajmuje jeden lider polityczny, a jego najbliższe otoczenie ma decydujący wpływ na powiązane z elitą władzy, ale nienależące do niej i zależne od niej struktury oligarchiczne, odpowiada koncepcji neopryncypatu.

51 Dane z 2019 r. W latach 2016–2018 liczba ta wynosiła ok. 20 tys. osób. Więcej zob. *Milliardery Belarusi: skol'ko ih i kto oni takie?*, „Offshore View” [online, dostęp: 12 XII 2020]: <<https://offshoreview.eu/2019/08/25/milliardery-belarusi-skolko-ih-i-kto-oni-takie/>>.

52 Są to dane szacunkowe białoruskich ekspertów na rok 2018. Ograniczenia wynikają z trudnego dostępu do danych źródłowych oraz niewielu kompleksowych badań z tego zakresu.

53 A. Sinkevich, *Privatisation in Belarus: current situation and prospects for the future*, „Belarus Info Letter” 2013, issue 10 (40), s. 6.

54 G. Ioffe, *Avtoritarizm bez oligarii*, „Pro et Contra” 2011, № 3–4, s. 45–46.

Podsumowanie i wnioski

Po rozpadzie ZSRR na Białorusi i Ukrainie istniały podobne warunki wyjściowe do rozwoju oligarchii. Zakres, skala oraz charakter oligarchizacji życia społeczno-politycznego i gospodarczego są jednak w obu przedstawionych systemach diametralnie różne. Białoruś można uznać za przykład odpowiadający modelowi neopryncypatu, podczas gdy Ukraina, w systemie politycznym której dominują i konkurują różne ugrupowania oligarchiczne, odpowiada modelowi poligarchii.

Ukraina zrobiła duże postępy w deoligarchizacji państwa i walce z korupcją. W porównaniu do statystyk sprzed lat sytuacja wygląda tam coraz lepiej⁵⁵. Próby ograniczania wpływów wielkiego kapitału na politykę rządu centralnego wciąż są jednak niewystarczające, co świadczy nie tylko o słabości ukraińskiego państwa jako takiego, ale przede wszystkim o sile i potędze tamtejszych oligarchów. Możemy wręcz stwierdzić, że na Ukrainie doszło do oligarchizacji elit politycznych, ale nie da się odnotować polityzacji czy ideologizacji samych oligarchów. Najpotężniejsze grupy i ich liderzy najczęściej kojarzą się z konkretną ideologią lub partią polityczną, ale działania samych grup są wyłącznie pragmatyczne. Wspomniani Achmetow, Kołomojski czy Firtasz niejednokrotnie wspierali jednocześnie kilku kandydatów i skrajnie różne ugrupowania polityczne. Jest to charakterystyczna dla ukraińskich oligarchów polityka zabezpieczania się na przyszłość.

Zupełnie inaczej wygląda oligarchizacja Białorusi. Pierwsi tamtejsi oligarchowie w rozumieniu poradzieckim⁵⁶ nie potrafili stworzyć narzędzi i mechanizmów, które funkcjonują w Rosji i na Ukrainie. Można stwierdzić, że w pewnym sensie omawiane zjawisko dotknęło nie grupę biznesmenów

55 Więcej danych i statystyk można znaleźć m.in. w raportach Corruption Perception Index oraz Global Corruption Barometer: *Transparency International Ukraine*, „Transparency International” [online, dostęp: 12 XII 2020]: <<https://www.transparency.org/en/countries/ukraine>>; *Governments are doing a poor job at fighting corruption across Europe and Central Asia*, „Transparency International” [online, dostęp: 12 XII 2020]: <<https://www.transparency.org/en/gcb/europe-and-central-asia/europe-central-asia-2016>>.

56 Czyli potężni biznesmeni mający bezpośredni wpływ na dynamikę życia politycznego poprzez kontrolowane media, partie polityczne etc.

i przedsiębiorców, ale samą najwyższą elitę władzy⁵⁷, a proces przekształcania kapitału ma tylko jeden kierunek – z politycznego w materialny.

Istnieją różne pomysły na deoligarchizację struktur państwowych. W przypadku krajów WNP widzimy całą gamę rozwiązań: od radykalnego rozprawienia się ze „zgniłym systemem oligarchicznym”, poprzez lustrację oligarchów, do umiarkowanych pomysłów amnestii dla ugrupowań oligarchicznych pod warunkiem całkowitej legalizacji działalności oraz przekazania pewnej części majątku na rzecz państwa. O ile jednak radykalne rozwiązania to najczęściej populistyczna narracja polityczna, o tyle scenariusze umiarkowanej deoligarchizacji Ukrainy zależą od rzeczywistej woli elit rządzących. Białorusi problem nie dotyczy w takim stopniu, ponieważ w rozumieniu ustrojowym nie istnieje przedmiot deoligarchizacji.

Głównymi postulatami badawczymi w kontekście przedstawionego zagadnienia są:

- przeprowadzanie większej liczby bardziej skonkretyzowanych badań dotyczących Ukrainy, a w przypadku białoruskim – podjęcie próby przygotowania kompleksowych i wielostronnych opracowań poświęconych *stricte* zagadnieniu oligarchizacji;
- częściowa modyfikacja postrzegania zjawiska oligarchizacji w obu państwach z uwzględnieniem zachodzących w regionie zmian, a nie tylko klasycznych paradygmatów transformacji;
- zwrócenie szczególnej uwagi na możliwości prognozowania polityczno-gospodarczych oraz ideologicznych wpływów Rosji na Białorusi i Ukrainie oraz analiza zjawiska oligarchizacji w tym kontekście.

Z perspektywy trzydziestu lat po upadku ZSRR wizja Ukrainy bez oligarchów lub Białorusi z wykształconym systemem oligarchicznym nie wydaje się już tak oczywista i jednoznaczna. Mimo negatywnego wpływu oligarchizacji na międzynarodowy wizerunek państwa ukraińskiego, jego klimat inwestycyjny, kulturę polityczną czy poziom zaufania społecznego walka z tym zjawiskiem będzie trudna. Każde państwo poradzieckie należy jednak rozpatrywać w szerszym kontekście i omawiane republiki nie są tutaj wyjątkiem. Dlatego też trzeba zaakceptować rzeczywistość polityczną taką, jaka jest, a nie jaką ją sobie wyobrażamy, i spróbować

57 N. Burov, *Belorusskaâ èlita i Lukašenko. Vozmožno li „otkrutit’” situaciû nazad?*, „Naše mnenie” [online], 18 VIII 2020 [dostęp: 22 X 2020]: <<https://nmbny.eu/news/analytics/7189.html>>.

częściowo zmienić sposób postrzegania oligarchów i oligarchizacji jako zjawiska w systemach białoruskim i ukraińskim.

Po pierwsze, można uznać, że na początkowym etapie transformacji ukraińscy oligarchowie byli gwarantami niezależności gospodarki od wpływów wielkiego biznesu z Rosji. Skupienie ogromnego majątku w rękach dość rozproszonej grupy spowodowało, że rosyjscy oligarchowie (czyli *de facto* państwo) nie mieli możliwości wywierania bezpośrednich silnych nacisków na ukraińską gospodarkę, co widzimy w przypadku białoruskim. W pewnym momencie kształtowania się białoruskiej oligarchii nomenklaturowej jej głównym celem było przeciwdziałanie rosyjskiej ekspansji ekonomicznej, jednak okazało się to nieskuteczne.

Po drugie, podział stref wpływów między ukraińskimi oligarchami wpłynął na wykształcenie się obarczonej wieloma wadami, ale jednak realnej konkurencji politycznej. Wspieranie przez rywalizujących oligarchów różnych partii i ugrupowań politycznych w dużej mierze przyczyniło się do powstania systemu wielopartyjnej konkurencji z organizacjami reprezentującymi całe spektrum orientacji politycznych. Pod tym względem Białoruś należy uznać za antyprzykład. Rozwój oligarchii w klasycznym poradzieckim rozumieniu mógł znacząco wpłynąć na białoruską scenę polityczną, a w konsekwencji zapobiec konserwacji systemu władzy⁵⁸. Dynamika polityczna mogłaby wtedy wyglądać inaczej, szczególnie w obliczu kryzysu politycznego po wyborach prezydenckich z sierpnia 2020 r. Ostatnie wydarzenia oraz zapowiadana reforma konstytucji zwiastują, że w najbliższej przyszłości może dojść do wielu nieoczekiwanych zmian. Ich sygnałem może być start w wyścigu o fotel prezydencki dwóch biznesmenów (uznawanych czasami za białoruskich oligarchów), którzy wywodzą się z bliskiego otoczenia Alaksandra Łukaszenki – Waleryja Cepkały i Wiktara Babaryki. Pierwszy z nich w obawie o własne bezpieczeństwo opuścił kraj. Drugi natomiast ponosi skutki braku lojalności wobec władz i od czerwca 2020 r. przebywa w areszcie⁵⁹. Jego sztab ogłosił tymczasem powstanie własnej partii Razam⁶⁰.

58 Więcej zob. M. Rust, *The need for a long-term approach to Belarus changes*, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2020 (IEŚ Policy Papers, 8), s. 22–23.

59 Stan na listopad 2020 r.

60 P. Myl'nikov, *Štab Viktora Babariko sozdaet partiû „Vmeste”, „Deutsche Welle”* [online], 31 VIII 2020 [dostęp: 5 XI 2020]: <<https://www.dw.com/ru/shtab-viktora-babariko-sozdaet-partiju-vmeste/a-54775451>>.

Po trzecie, konkurowanie ukraińskich oligarchów na rynku mediów wpłynęło na wykształcenie się pluralizmu środków przekazu na poziomie ogólnokrajowym. Ukraiński model ma wiele wad i niedoskonałości, ale wartością samą w sobie jest fakt, że konkurencja w tej sferze w ogóle istnieje. Taka perspektywa rzuca nieco inne światło na wizję alternatywnego rozwoju ukraińskiego systemu bez oligarchów. Można oczywiście założyć, że Ukraina podążyłaby drogą Polski albo krajów bałtyckich, ale doświadczenie sąsiadujących z nią Białorusi i Rosji pokazuje, że bardziej prawdopodobny byłby scenariusz rosyjski. W przypadku Białorusi jest podobnie – brak klasycznych oligarchów ułatwił monopolizację rynku mediów przez państwo.

Ukraina niezmiennie pozostaje państwem z systemem oligarchicznym i nic nie wskazuje, by w najbliższym czasie wpływ klanów na kierunki polityki rządu mógł się nagle zmniejszyć. Zasadniczą kwestią jest to, czy tamtejsza oligarchia zmieni się jakościowo. Rezultat ostatnich wyborów prezydenckich nie jest przy tym sprawą kluczową – najważniejsze, czy nowy prezydent będzie miał rzeczywistą chęć i możliwości spowodowania, aby w oligarchicznym systemie państwa ukraińskiego było więcej państwa niż partykularnych prywatnych interesów. W przypadku Białorusi sytuacja wygląda zupełnie inaczej: pytanie brzmi, czy w wyniku protestów i postępującego od 2020 r. kryzysu społeczno-politycznego powstaną tam ugrupowania, które w przyszłości będą mogły stać się oligarchicznymi klanami w klasycznym poradzieckim rozumieniu. A jeśli tak, to czy będą mogły wpłynąć na rozwój konkurencji politycznej i pluralizację rynku mediów, czy pozostaną jedynie oligarchią nomenklaturową, którą będzie mogła we własnych interesach sterować Federacja Rosyjska.

Bibliografia

- Åslund A., *Comparative oligarchy: Russia, Ukraine and the United States*, Center for Social and Economic Research, Warsaw 2005 (Studia i Analizy, 296).
- Belkovskij S., *Gosudarstvo i oligarhiâ*, Sovet po nacional'noj strategii, Moskva 2003.
- Belkovskij S., *Gosudarstvo i oligarhiâ: 10 let spustâ*, Fond Stanislava Belkovskogo, Moskva 2013.
- Beyond the Euromaidan. Comparative perspectives on advancing reform in Ukraine*, ed. H. Hale, R. Orttung, Stanford University Press, Stanford 2016.
- Burov N., *Belorusskaâ èlita i Lukašenko. Vozmožno li „otkrutił” situaciû nazad?*, „Naše mnenie” [online], 18 VIII 2020 [dostęp: 22 X 2020]: <<https://nmbnby.eu/news/analytics/7189.html>>.

- Červonenko V., *Karta oligarhov Ukrainy i ih vliânne na vlast'*, „BBC News”, 27 III 2015 [dostęp: 13 XI 2020]: <https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150327_ru_s_oligarch_ukraine_map>.
- Chernenko D., *Capital structure and oligarch ownership*, „Economic Change and Restructuring” 2018, No. 1.
- Economic reform in Ukraine. The unfinished agenda*, ed. A. Åslund, G. De Menil, M. E. Sharpe, Armonk, NY 2000.
- Glazunov V. V., *Gegemoniâ oligarhii: sub"ektivnaâ sostavlâûsaâ*, „Gumanitarnij visnik ZDIA” 2008, vip. 33.
- Golosov G. V., *Sravnitel'naâ politologiâ*, INU, Novosibirsk 2013.
- Governments are doing a poor job at fighting corruption across Europe and Central Asia*, „Transparency International” [online, dostęp: 12 XII 2020]: <<https://www.transparency.org/en/gcb/europe-and-central-asia/europe-central-asia-2016>>.
- Hoffman D., *Oligarhi. Bogatstvo i vlast' v novoj Rossii*, KoLibri, Moskva 2007.
- Ioffe G., *Avtoritarizm bez oligarhii*, „Pro et Contra” 2011, № 3–4.
- Kłysiński K., *Wielki biznes na Białorusi: geneza, uwarunkowania i perspektywy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2013 (Komentarze OSW, 113).
- Kokot M., *Ukraina jest skazana na oligarchię. Do czego doprowadzi nowe rozdanie w Kijowie*, „Gazeta Wyborcza” [online], 3 VIII 2019 [dostęp: 17 X 2020]: <<https://wyborcza.pl/775399,25044772,nowe-rozdanie-w-kijowie.html>>.
- Kolodij A. F., *„Oligarhi” j „oligarhiâ”: Zmist ponât' ta ukraïns'ka politična dijsnist'*, „Naukovî zapiski. Političnî nauki” 2001, t. 19.
- Konończuk W., *Fundament systemu. Starzy i nowi oligarchowie na Ukrainie*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2016 (Punkt Widzenia, 59).
- Koržov G., *Oligarhična priroda sučasnoho političnoho režimu v Ukraïni*, „Naukovî zapiski NU” 2008, № 3.
- Kowal P., *Oligarchat i rewolucja (1991–2014). Przypadek Ukrainy*, „Nowa Europa. Przegląd natoliński” 2017, nr 1 (7).
- Krûkov O. Ī., *Politiko-upravlins'ka elita Ukraïni âk činnik deržavotvorennâ*, Vidavnic-tvo Nacional'noï akademii deržavnogo upravlinnâ, Kiïv 2006.
- Kudelia S., *Corruption in Ukraine: Perpetuum mobile or the endplay of post-Soviet elites?*, [w:] *Beyond the Euromaidan. Comparative perspectives on advancing reform in Ukraine*, ed. H. Hale, R. Ortung, Stanford University Press, Stanford 2016.
- Kuzio T., *Ukraine. Democratization, corruption and the new Russian imperialism*, Santa Barbara 2015.
- Lavrent'ev S. N., Latypov R. F., *Neoprincipat kak model' političeskogo režima na post-sovetskom prostranstve*, „Vlast” 2014, t. 22, № 11.
- Lazarev E. A., *Političskaâ korrupciâ: ob"âsnââ prirodu postsovetskih transformacij*, „Polis. Političskie issledovaniâ” 2010, № 2.
- Linz J., Stepan A., *Problems of democratic transition and consolidation. Southern Europe, South America, and post-communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1996.

- Matuszak S., *Demokracja oligarchiczna. Wpływ grup biznesowych na ukraińską politykę*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2012 (Prace OSW, 42).
- Mączak A., *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003.
- Medvedev R., *Do harakteristiki sučasnoï rosij's'koï oligarhii ta її vzaëmin z novim kerivnictvom Rosii – rosij's'ka oligarhiâ u personaliah*, „Universum. Žurnal politologii, futurologii, ekonomiki, nauki ta kul'turi” 2000, № 11–12.
- Mel'vil' A. Ŭ., *Demokratičeskie tranzity. Teoretiko-metodologičeskie i prikladnye aspekty*, Moskovskij obšestvennyj naučnyj fond, Moskva 1999.
- Michels R., *Political parties. A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*, Batoche Books, Kitchener Ontario 2001.
- Michels R., *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, Leipzig 1911.
- Milliardery Belarusi: skol'ko ih i kto oni takie?, „Offshore View” [online, dostęp: 12 XII 2020]: <<https://offshoreview.eu/2019/08/25/milliardery-belarusi-skolkoih-i-kto-oni-takie/>>.
- Myl'nikov P., *Štab Viktora Babariko sozdaet partiû „Vmeste”, „Deutsche Welle”* [online], 31 VIII 2020 [dostęp: 5 XI 2020]: <<https://www.dw.com/ru/shtab-viktora-babariko-sozdaet-partiju-vmeste/a-54775451>>.
- Olszański T., *Ćwierćwiecze niepodległej Ukrainy. Wymiary transformacji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017 (Prace OSW, 64).
- Oslund A., *Oligarhiâ v sravnenii: Rossiâ, Ukraina i Soedinennye Štaty*, „Otečestvennye zapiski” 2005, № 1 (22).
- Paharëv A. D., *Politični instituti i procesi v sučasnij Ukraïni. Navčal'nij posibnik, Īnstitut političnih i etnonacional'nih doslidžen' NAN Ukraïni*, Kiïv 2011.
- The Palgrave handbook of political elites*, ed. H. Best, J. Higley, Palgrave Macmillan UK, 2018.
- Politična korupciâ: âk rozpiznati ta podolati. Navčal'no-metodičnij posibnik*, red. K. S. Davidenko, Kiïv 2016: <https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=07b443db-227a-4ac5-f14b-1d6671ef3106&groupId=252038> [dostęp: 9 XI 2020].
- Rovdo V., *Specifika i èvoluciâ političeskogo režima Respubliki Belarus'*, „Acta Slavica Iaponica” 2004, t. 21.
- Rozporządzenie Rady (UE) 2015/1948 z dnia 29 października 2015 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (WE) nr 765/2006 dotyczącego środków ograniczających wobec Białorusi*, Dz. Urz. UE, L 284/62, 30 X 2015: <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/1948/oj>> [dostęp: 9 XI 2020].
- Rust M., *Eastern Ukraine left in limbo*, „New Eastern Europe” 2017, No. 3–4.
- Rust M., *Gdy koszenie trawy nie wystarcza*, „Nowa Europa Wschodnia” 2016, nr 6.
- Rust M., *The need for a long-term approach to Belarus changes*, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2020 (IEŚ Policy Papers, 8).
- Rutland P., *The political elite in post-Soviet Russia*, [w:] *The Palgrave handbook of political elites*, ed. H. Best, J. Higley, Palgrave Macmillan UK, 2018.

- Schmitter P., *Democratization: The role of elites*, [w:] *The Palgrave handbook of political elites*, ed. H. Best, J. Higley, Palgrave Macmillan UK, 2018.
- Sehovič V., „Belorusskie oligarhi”: prizraki, rudimenty ili buduše?, „Ežednevnik” [online], 7 XII 2016 [dostęp: 25 X 2020]: <<https://ej.by/news/economy/2016/12/07/belorusskie-oligarhi-prizraki-rudimenty-ili-budushee.html>>.
- Sehovič V., *Sud’ba belorusskogo „krasnogo direktorata”: ot rassveta do zakata*, „Ežednevnik” [online], 5 III 2013 [dostęp: 21 X 2020]: <https://ej.by/news/economy/2013/03/05/sud_ba_belorusskogo_krasnogo_direktorata_ot_rassveta_do_zakata.html>.
- Sinkevich A., *Privatisation in Belarus: current situation and prospects for the future*, „Belarus Info Letter” 2013, issue 10 (40).
- Skorkin K., *The demise of the counter-elite: How Zakharchenko’s killing will change Donbas*, „Carnegie” [online], 4 IX 2018 [dostęp: 21 IX 2020]: <<https://carnegie.ru/commentary/77158>>.
- Tomenko zaâvlâet, što PR razblokirovala rabotu VR radi biznes-interesov Ahmetova, „UNIAN” [online], 13 II 2008 [dostęp: 12 V 2020]: <<https://www.unian.net/politics/96154-tomenko-zayavlyaet-hto-pr-razblokirovala-rabotu-vr-radi-biznes-interesov-ahmetova.html>>.
- Top-10 samyh skandal’nyh i oskorbitel’nyh vyskazyvanij Lukašenko, „EÛrapejskaâ Belarus” [online], 24 II 2012 [dostęp: 21 IX 2020]: <<http://europeanbelarus.org/be/news/2012/2/24/3941/>>.
- Top 200 uspešnyh i vliâtel’nyh biznesmenov Belarusi, „Ežednevnik” [online, dostęp: 12 XII 2020]: <<https://ej.by/rating/business2018/>>.
- Transparency International Ukraine, „Transparency International” [online, dostęp: 12 XII 2020]: <<https://www.transparency.org/en/countries/ukraine>>.
- Usov P., *Oligarhiâ kak vozmožnoe političeskoe buduše Belarusi*, „Belorusskij partizan” [online], 18 VII 2018 [dostęp: 15 X 2020]: <<https://belaruspartisan.by/politic/431792/>>.
- Vakulčik: Â mog byt’ na meste Čiža, „Belorusskij partizan” [online], 15 III 2016 [dostęp: 11 XI 2020]: <<https://belaruspartisan.by/politic/336585/>>.
- Zlotnikov L., *V petle populizma: ideologiâ, politika i òkonomika v nezavisimoj Belarusi*, Ęnciklopediks, Minsk 2002.
- Zudin A. Ŭ., *Oligarhiâ kak političeskaâ problema rossijskogo postkommunizma*, „Obšestvennye nauki i sovremennost” 1999, № 1.
- Źdanov I., Ākimenko Ŭ., *Ukraina v XXI veke: vyzovy dlâ političeskoj èlity*, „Zerkalo nedeli. Ukraina”, 14–21 XI 2003.